

ОРЛИК

Світлана Владиславівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри суспільних наук та
документознавства Кіровоградського
національного технічного
університету
(м. Кіровоград)

ГОДУНОВА

Лариса Василівна,
аспірант кафедри суспільних наук та
документознавства Кіровоградського
національного технічного
університету
(м. Кіровоград)

**ПРОБЛЕМИ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ
УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.
У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ В.В. КРУТІКОВА**

Стаття присвячена дослідженню проблем історії фінансової політики в Наддніпрянській Україні уряду Російської імперії в пореформений період видатним вітчизняним ученим Володимиром Володимировичем Крутіковим.

Статья посвящена исследованию проблем истории финансовой политики в Приднепровской Украине правительства Российской империи в пореформенный период выдающимся отечественным ученым Владимиром Владимировичем Крутиковым.

The article presents the study of the problems of the history of financial policy in Dnieper Ukraine of the Russian Empire government in the post-reform period by the outstanding domestic scientist Volodymyr Volodymyrovich Krutikov.

В останні роки помітно зріс інтерес науковців до проблем вітчизняної економічної історії особливо її фінансової складової. Але, ці проблеми неодноразово ставали предметом дослідження вітчизняних істориків старших поколінь. Так, зокрема, історія фінансової політики Російської імперії знайшла

певне відображення у різноплановій за проблематикою й шириною висвітлення аспектів заявленого питання у науковій літературі. У радянській вітчизняній історіографічній спадщині питання фінансової політики в пореформений період історії Російської імперії, за невеликим винятком, майже не розглядалися, це стосується як історичних так і історико-економічних та історико-правових досліджень. Так, зокрема, у 50–80 рр. ХХ ст. дослідження історії фінансової та економічної політики Російської імперії дещо активізується, з'являються праці О.І. Коняєва [1], О.П. Погребінського [2–3], С.М.Троїцького [4], П.О. Хромова [5–6] й С.Г. Струмліна [7] та ін. Саме в 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. серед досліджень проблем економічної політики царату, цілком заслужене вагоме місце посідають праці Володимира Володимировича Крутікова. Учений започатковує дослідження акціонерних товариств у різних галузях вітчизняної промисловості. У науковій спадщині професора В.В. Крутікова, особливо його монографії «Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період» [8], поряд із різними проблемами вітчизняної економічної історії, значна увага відведена дослідженню аспектів, пов'язаних із фіскальною політикою двору Романових, зокрема митною.

Під час аналізу, цієї фундаментальної праці, вражає прогресивність методологічного інструментарію вченого, зокрема, чіткість понятійно-категорійного апарату, аналітичне використання статистичних даних, визначення основних акторів митної політики держави, дослідження її регіональних особливостей та поєднання традиційних історичних методів із методами суміжних наук. Так, автор досить вдало використовував тогочасне імперське законодавство у якості чітко окресленої площини дослідження, адже правові норми, відображені в тогочасному законодавстві, були, зрештою, «або наказом робити щось, чи не робити чогось, чи й зовсім нічого не робити, або частиною такого наказу (як, наприклад, правове визначення), або описом обставин, за яких дозволяється певна індивідуальна чи загальна поведінка, і, зрештою, описом самої цієї поведінки» [9, 10]. Застосування економічних методів, зокрема економічного аналізу, дало можливість зрозуміти природу,

механізми й наслідки економічних процесів у Російській імперії в пореформений період. Ми можемо стверджувати, що використаний В.В. Крутіковим теоретико-методологічний інструментарій дав можливість вченому об'єктивно вивчити проблему й цілісно реконструювати хід історичних подій, дійти аргументованих висновків і досягнути поставленої мети.

Безпосередньо проблемам митної політики уряду Російської імперії, присвячена глава 5-та монографії – «Гірничопромислова буржуазія України і митна політика царизму в пореформений період» [8, 78–90]. Зупинимось детальніше на її аналізі. На початку глави, автор аргументовано вказує на основний чинник, які перетворив гірничопромисловців Півдня Російської імперії на акторів митної політики уряду, через сильну конкуренцію на ринку збуту донецького вугілля з іноземним, у першу чергу англійським. Адже позиції останнього, незважаючи на зростання темпів видобутку вітчизняного мінерального палива, залишалися досить міцними на побережжі Азовського, Чорного і Балтійського морів. Саме через це власники шахт Донбасу розгорнули боротьбу проти ввезення до імперії іноземного вугілля. В.В. Крутіковим акцентує увагу на тому, що «важлива роль у цій боротьбі відводилася митній політиці царизму, яка, за думкою південних гірничопромисловців, повинна була відіграти роль шлагбаума на шляху проникнення в Росію іноземного вугілля» [8, 78].

Основний метод впливу на формування митної політики, гірничопромисловці вбачали в розгляді цієї проблеми на своїх з'їздах та порушенні її перед урядом. Аналізуючи діяльність з'їздів вуглепромисловців півдня Російської імперії, автор указує, що питання про введення мита на іноземне вугілля, яке ввозилося до країни, розглядалося вже на перших з'їздах. Якщо на першому (1874) лише порушили цю проблему, то на другому (1877) «було прийнято рішення клопотати про встановлення 5-копійкового мита на англійське вугілля, що ввозилось через азовські і чорноморські порти, і 6-копійкового на сілезьке вугілля» [8, 78]. Пропонований розмір мита власники

шахт розраховувати таким чином, щоб донецьке вугілля було мінімум на 1 коп. дешевше, ніж англійське, яке міцно утвердилося на ринку, а щодо сілезького вугілля то пропоноване 6-копійкове мито мало урівняти його в ціні з донецьким, яке було кращої якості.

Гірничопромисловців підтримали учасники Московського з'їзду Російського технічного товариства у 1882 р. та члени Товариства для сприяння російської промисловості і торгівлі, які клопотали про встановлення «високого мита на іноземне кам'яне вугілля, чавун, сталь та ін» [8, 80]. В.В. Крутіков, чітко з'ясовує, ще один суттєвий момент: розбіжності між інтересами гірничопромислової буржуазії та представниками інших кіл буржуазії імперії, адже, не всі кола буржуазії були одностайними в поглядах на цю проблему. Так, противниками протекціонізму виступили представники торгівельної буржуазії та частина промислової буржуазії, які були традиційними споживачами імпортного палива й металу, зокрема представники обробної промисловості Петербурга, Прибалтики, Царства Польського та Новоросійських губерній [8, 80]. Саме тому, як указує автор, «представники торгово-промислових кіл цих районів в особі біржових комітетів висловилися проти митного оподаткування іноземного вугілля під час обговорення питання про мито в Міністерстві фінансів у 1882 р.» [8, 80].

Незаперечного схвалення заслуговує і вдала спроба В.В. Крутікова переконати в тому, що наміри лідерів московських капіталістів у підтримці донецьких гірничопромисловців йшли значно далі підтримки промислового розвитку донецького регіону. Вони, як слушно вказує автор, «руками власників шахт Донбасу розраховували нанести тяжкий удар по своїх польських і прибалтійським конкурентам, які, використовуючи дешеве англійське і сілезьке вугілля, успішно конкурували протягом перших пореформених десятиліть з фабрикантами і заводчиками Центрального району» [8, 80].

У аналізованій монографії чітко з'ясовано ще один суттєвий момент, який мав вплив на митну політику держави, зокрема конкуренцію іноземного металу на внутрішньо імперському ринку, яка була «серйозною перешкодою на

шляху створення і діяльності металургійних підприємств Донецько-Придніпровського комплексу, як і інших внутрішніх районів Росії» [8, 83–84]. У підвищенні мита на ввізний метал та вугілля, інтереси гірничопромисловців Донбасу співпали із залізо заводчиками Уралу та Центрального регіону імперії, котрі, як указує В.В. Крутіков побоювалися «зміцнення на внутрішньому ринку позицій переробних підприємств Петербургу, Прибалтики і Польщі» [8, 84]. Автор наводить такий красномовний факт: «Коли міністр фінансів М.Х. Бунге приступаючи до обговорення доповідної записки уповноважених X з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії, запитав думку великих біржових комітетів – Петербурзького, Московського, Ризького і Одеського, то єдиним із них, що висловився за підвищення ціни на кам'яне вугілля, був Московський» [8, 85].

Не залишився поза увагою вченого і зовнішньополітичний вплив на митну політику уряду Російської імперії, зокрема через його поступки Німеччині, було спочатку вирішено не підвищувати ввізне мито та ці групи сировини [8, 85], а після погіршення відносин із цією державою влада пішла на кроки із митного захисту вітчизняної промисловості [8, 86]. Так, у квітні 1887 р. вводиться диференційоване мито на чавун, та підвищується мито на різні сорти сталей та заліза, а в травні того року вводиться мито на іноземне вугілля та кокс [8, 86–87]. У липні 1891 р., через посилення позицій представників гірничопромисловців півдня імперії, встановлюються нові, більш високі митні тарифи на метал та вугілля.

Оперуючи різноплановою за походженням історичною джерельною базою, В.В. Крутіков обґрунтував думку про те, що «митний протекціонізм сприяв значному збільшенню прибутків заводчиків і власників шахт Півдня Росії і одночасно погіршенню матеріального становища трудящих в зв'язку з постійним зростанням цін на вугілля, метал та ін.» [8, 90]. Вважаємо переконливо аргументованим і судження автора про те, «що високі мита на промислову сировину і продукцію негативно впливали на ріст технічної оснащеності вітчизняної індустрії, сприяли притоку в широких масштабах в економіку країни іноземних капіталів і зміцненню їх позицій» [8, 90].

Михайло Воронцов якось висловив своєму синові одну з життєвих філософських порад: «Люди з владою і багатством повинні так жити, щоб інші прощали їм цю владу і багатство». Буржуазія та дворянство Російської імперії, як до речі й представники сучасного українського істеблішменту, мали б прислухатись до такої підказки. І лобіювати не лише власні меркантильні інтереси, як наприклад, вдало висвітлені В.В. Крутіковим заходи гірничопромислової буржуазії, щодо митного протекціонізму. Якщо б уся еліта величезної тоді держави, дотримувалась гасла Михайла Воронцова, то, очевидно, катаклізми початку ХХ ст. не були б такими апокаліптичними.

Протягом останніх десятиліть у вітчизняній історичній науці відбувається зміна методологічних підходів, переосмислення гуманітаріями «свого місця в суспільстві, своїх творчих здобутків, вироблення наукової стратегії на майбутнє» [10, 4]. Зауважимо, інколи таке переосмислення, на жаль, матеріалізується не лише у критичний аналіз історіографічної спадщини радянської історичної науки, а й цілком нехтуються її здобутки, подекуди має місце й лінчування попередніх поколінь учених. На сьогодні, на жаль, сформувалася негативна практика, особливо серед молодих науковців в авторефератах кандидатських негативно, причому досить часто безпідставно, згадувати праці вчених попередніх поколінь у негативному аспекті.

Аналізуючи наукову спадщину вітчизняного історика, доктора історичних наук, професора Кіровоградського державного педагогічного університету В.В. Крутікова, ми вважаємо не лише не коректним, а й не порядним вишукувати в його працях те, чого він протягом свого короткого, але надзвичайно плідного наукового життя «не зробив», «не зміг показати» чи «не обґрунтував». Мабуть коректніше буде сказати не дали. Не вкладається в голову, що вченому такого рівня, після захисту докторської дисертації, навіть не довірили кафедру... Дуже добре, що сучасне керівництво історичного факультету належним чином оцінює вклад Володимира Володимировича у розвиток вітчизняної історичної науки та в підготовку фахівців істориків про що свідчить і започатковані в університеті «Крутіківські читання».

Якось член-кореспондент АН УРСР Іван Олександрович Гуржій на досить різку, можливо, навіть занадто різку, критику дореволюційної історіографічної спадщини зауважив: «Дай Бог, щоб радянські історики всі разом зробили стільки, як деякі з них!» [11, 40]. Тому, хотілося б побажати і сучасним науковцям зробити не менше ніж такі представники попередніх поколінь вітчизняної історичної науки, як В.В. Крутіков, внесок якого, на наше переконання, в дослідження проблем історії України другої половини ХІХ–початку ХХ ст. цілком справедливо можна поставити в один ряд із доробком сподвижників дореволюційної історичної науки, особливо на рівні вивчення складних проблем вітчизняної економічної історії. А наукова спадщина видатного Кіровоградця – професора В.В. Крутікова, потребує подальшого поглибленого дослідження.

Список використаної літератури

1. *Коняев А. И.* Финансовый контроль в дореволюционной России : (очерки истории) / А. И. Коняев. – М., 1959. – 164 с.
2. *Погребинский А. П.* Государственные финансы царской России в эпоху империализма / А. П. Погребинский. – М. : Финансы, 1968. – 167 с.
3. *Погребинский А. П.* Очерк истории финансов дореволюционной России (ХІХ–ХХ вв.) / А. П. Погребинский. – М. : Госфиниздат, 1954. – 268 с.
4. *Троицкий С. М.* Финансовая политика русского абсолютизма в ХVІІІ веке / С. М. Троицкий. – М. : Наука, 1966. – 275 с.
5. *Хромов П. А.* Экономическое развитие России в ХІХ–ХХ веках (1800–1917 гг.) / Хромов П. А. – М. : Госполитиздат, 1950. – 551 с.
6. *Хромов П. А.* Экономика России периода промышленного капитализма / Хромов П. А. – М. : Изд-во ВПШ и АОН, 1963. – 286 с.
7. *Струмилин С. Г.* Очерки экономической истории России и СССР / Струмилин С. Г. – М. : Наука, 1966. – 514 с.
8. *Крутіков В. В.* Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період / Крутіков В. В. – Дніпропетровськ : В-во ДДУ, 1992. – 172 с.
9. *Циппеліус Р.* Юридична методологія / Циппеліус Райнгольд ; [пер. адаптація, приклади з права України і список термінів Р. Корнута]. – К. : Реферат, 2004. – 176 с.
10. *Реєнт О. П.* Сучасна історична наука в Україні : шляхи поступу / Реєнт О. П. // Укр. іст. журн. – 1999. – № 3. – С. 3–22.
11. *Гуржій О. І.* Порини / Гуржій О. І. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2008. – 196 с.